

Németh István Péter

Altorjai Sándor Balatonja

(Kihullt lapok egy naplóból)

A 19. század magyar írói igézve álltak tó partján vagy a vízen síkló Kisfaludy gőzös fedélzetén, s nem fogytak ki a Balaton szintüneményeinek dicséretéből Garay Jánostól Jókai Móron át Endrődi Sándorig. A költői sorok is feltétlenül hatottak később azokra a festőkre, akik egymással versengve igyekeztek minél szebb ábrázolásokba fogni a látottakat s általuk az élményeket.

Az 1880-as években Mészöly Géza fedezte föl s találta megörökítésre méltónak a Balaton háborítatlan nyugalmú tájrészleteit. Előtte negyven esztendővel már Garay Jánost is érdekelte a tó piros, fehér és zöld színeink szimbolizmusa, de igazán festői leírást majd attól a Jókai Mórtól kapunk, aki kisdíakként szépen rajzolt a pápai Ó-kollégium falai közt, s akár Orlay Petrich Somához hasonló képzőművész-karriert is befuthatott volna. Milyen csodálatos, hogy inkább írónk lett, nagy mesélőnk, s regényben hagyta ránk a balatoni hajnalt, nem a vásznanon. Mert sorainál remekebb képet aranykeretbe rámázva sem találhatunk majd Egry József ecsetnyomáig: „*Most virradni kezdett, a hold elsápadt és az ég egész hosszában rózsaszín kezdett lenni, mire az óriási jégütkör csodálatosan színt változtatott, mintha élesen kétfelé volna osztva, az egyik része violaszín és rézvörös fényt vesz fel, míg a napkelet felé eső, tehát a rózsaszín éggel érintkező fele azúrkék marad.*” Hányszor meg kell állnom olvasóként, hogy Füred felől mindezt elképzeljem, magam előtt lássam. Az első szavak a sápadt holdról még éppen beillenének egy romantikus dajkamesébe, ám ami azután következik, az egy impresszionista remekmű lírai nyelvre műfordított változata. Hasonló marandót az őszikés Arany János írt a Margit-szigeten a felhők rebbenő szeméről, vagy Kosztolányi és Tóth Árpád a híres hajnal-verseiben.

A 20. század harmincas éveinek végén Keresztury Dezsőt rendítette meg oly nagyon József Attila balatonszárszói halála, hogy költői, emberi és táj hazai rajongásának irányán tudatosan akart változtatni. Az a meggyőződése alakult ki, hogy a Balaton fénypompáiról a figyelmünket most már tényleg a parton élő ember erőfeszítéseire összpontosíthatjuk: hogyan teremt az értelem a tájból egy élhetőbb környezetet? Mikképpen valósul meg a harmónia vagy az eddigi fények, színek és formák teremtette varázslat, amitől az emberi hasznos és szép erőfeszítések csak még fontosabbak és gyönyörűbbek lesznek. A történetet ismerjük.

Keresztury álma nem valósulhatott meg a betonteknőbe kényszerített tó körött, az agyonpermetezett szőlősorok közelében, amelyek nemegyszer halpusztulást okoztak. A Balatonba erőszakolt magánstégek, sittel a hullámoktól a kertekhez hódított négyzetméterek s a többi esendőségünk miatt, amit sorolni is fáj.

Egry József az első világháború idején Badacsonyba igen gyulladt, rossz hörgőkkel érkezett, míg 1963-ban – éppen ötven esztendeje – Altorjai Sándor Szigligetre már úgy igyekezhetett, hogy tüdőbaját meggyógyították a fővárosban. (A festőművész Altorjai lelkialkata tán József Attiláéval volt rokon.) Makláron született 1933-ban, tízesztendőskora óta Egerben tanult, majd a főiskolát Budapesten végezte, miután gyógyszerészdiplomát is szerzett 1957-ben. Művésztanárai között ott leljük Tamás Ervint (a Dési Huber Körben), Fenyő A. Endrét, Fónyi Gézát, Hincz Gyulát és Barcsay Jenőt. Természetesen tudott a kortárs alkotók műveiről, azokéről is, akik a Balatont ábrázolták. Bernáth Aurél Kisörsön és Ábrahámhegyen feszítette ki vásznait, s tanítványa, Udvardi Erzsébet szintén a Balaton partján, a szinte szomszédos Badacsonytomajon talált magának otthont és műtermet. Szigligeten Altorjai Sándor háza és életműve hányattatottabban épült. De épült. Még ha szó szerint össze is omlott időnként, költői túlzás nélkül, mind e kettő. Dr. Gyökér Kinga és Vörösáry Ákos emígy summázták e sorok írójának mindazt, hogy festőművész Altorjait legfőképpen mi is kötötte a Balatonhoz.

„Altorjait avantgárd festőként tartja számon a szakma. S rokon törekvésű és ízlésű kortársai nem éppen e tónál keresték főbb motívumaikat. Abban bizonyosan különbözik a „Balaton-festők” nagy családjától, hogy avantgárd művészként is témája volt a Tó.” Sajnos, ma még viszonylag kevesen ismerik Altorjai Sándor nevét, festői rangját, ám a kevesek becslése nem divatokhoz, kurzusokhoz volt kötött, hanem máig ható folyamatos ragaszkodás. (Pilinszky, Parancs János, Petri György, Cseh Tamás és még igen sok kortárs érzett barátságot Altorjai Sándor iránt, s kötött szövetséget a festő műveivel.)

2013 májusában az Egry József Emlékmúzeum épületében Andrási Gábor művészettörténész nyitotta meg a tragikusan korán, 1979-ben elhunyt Altorjai Sándor posztumusz tárlatát. A *Balaton képek* című időszak kiállítási képanyag az Első Magyar Látványtár tulajdonát képezi. A kamaratárlatot a fentebb idézett két egykori közelálló, Vörösáry Ákos és felesége dr. Gyökér Kinga rendezte.

Utánozhatatlan – „csurgatott” technikával készült – műveinek megértéséhez jó, ha ismerjük valamelyest a művészettörténetet, a korszakokat, a modernizmus vagy a szürnaturalizmus fogalmát, ám aki először adja át magát a Balaton e sajátosan egyedi ábrázolásainak, szintűgy nem csalódik. Kezdetben hagyományos ábrázolásmódokat követve festette a tó világát Altorjai, ám képein az egyre dehumanizálódó tájvalóság „égi mását” – Andrási Gábor kifejezésével élve – „fölrobbantja”, lerombolja, mint játékát a gyermek. Mennyiben látom mégis Egry egyik utódjának, a Balaton festőjének? Mert nemcsak a tó világának esszenciáit ragadta meg a látottak nyomán, de önnön lelkiállapotának kivételéseit is igen szuggesztíven ábrázolta. Hiszen indulása óta látni és láttatni akart... Altorjai Sándornak volt egy emlékezetes kiállítás megnyitója Budapesten. A megjelent érdeklődők számára kamillateát és vattafoszlányokat tárlaltak fel. Hogy tegyék csak bátran a szemükre, és ezen túl már jól, helyesen LÁSSANAK. A

happeninget nem mindenki értette. Még a rádiókabaréban is téma lett. Nem gondolt senki egy szelíd gyermekregényre, amelyet Mándy Iván írt Arnoldról, a bálnavadászárról. A gyerekregény kislány hőse, Csimu, begyulladt szemmel várja, hogy végignézhesen a Balaton tükreán, de néki azon a nyáron a poharából ki nem fogyó zöld ital, a jótékony kamilla lett maga a Balaton. Altorjai Sándor Balaton-képei gyógyítják most az én számítógép-ernyőtől vérégas szememet. S jól s jobban esnek nekem a kamillánál is. Bizonyítják, hogy Keresztury Dezső nemzedékének csalatkozása az emberi történelem egyenes vonalú fejlődésében ugyan bekövetkezett, de a Balaton kétszer sohse ugyanaz színjátékai a szemünk előtt nem tűntek el, s nem fognak eltűnni sem a valóságból, sem pedig a festményekről. Altorjai Sándor képeit nézve láthatjuk és érezhetjük: Nem kicsiny vigasz, hogy legalább ez sértetlenül megmaradt nekünk. Hogy az eredeti természetes szépségétől megfosztott, Andrási Gábor szavával élve, az úgynevezett „civilizált” tájban is témát talált. Kamaszfejjel Egerben talán még hallhatott valamit azoknak a régi előadásoknak a hangulatáról, amikbe az első világháború kitörése előtt Madarász Flóris belekezdett, s tartott a főgimnáziumban az érdeklődők számára. A Balaton íróiról és költőiről beszélt: Csokonairól, Himfyről, Berzsenyiről, Garay Jánosékról, Jókairól, Endrődi Sándorról és Herczeg Ferencről. Művészekről, s arról a tájról, ahova Egerből Pesten át Altorjai Sándor is megérkezik majd fél évszázad múlva. A fent idézett Jókai-regényrészlet pompájára Madarász tanár úr szintén hivatkozott (*A Balaton költészete*. Eger. 1910. 39. p.), de hozzáfűzte, hogy sohse feledjük, ezt a káprázatos csodát egy „tépteltekű” hős látja, Tímár Mihály. Altorjai Sándor a modern idők sebzékeny pszichikumával néz végig a szigligeti hegyeken. Ama szintünemények jottányit sem változtak a tavon és fölötte az égbolton, s számára is megmutatják varázslatos szépségüket. S Altorjai megfesti a *Királynészoknyáját* és a *Rókarántót* a nyarakban, s ez ismerős felszíni formákat – mint Jókai Tihany környékét az *Aranyemberben* – télen is. (1971-es *Téli Balaton* és a korábbi *Téli Badacsony* című képén a jégtáblák ábrázolásának mesteri foka Bartha László hasonló tematikájú bravúrjaihoz mérhető csupán.) Ő, aki látta a belga tengerpartot, akár Egry József, víz, föld és égbolt találkozásában szintén megleli mind a hiperrealista módon megragadható tárgyias részleteket, mind pedig a metaélményeket. Karcsú nyárfái a láthatár fölé csak alig emelkednek, Caspar David Friedrich melankóliáját idézve (*Balaton képe*, 1960 körül), de ugyanabból a festői periódusából a Badacsony csonka kúpja oly eruptív módon tör a kék égboltba, mintha még tűzhányó korát élné csak millió esztendővel ezelőtt.

Altorjai Sándor tudta, mi a nyomorúság, miképpen Pilinszky János. Látta ő is a világvégi esett házak magányát, az amortizálódó gyárudvarok és trafók embert nélkülöző negatív utópiáit. Ezekhez képest Szigligeten legalább az Alkotók Házának kastélykertjét festhette. Amúgy a téli tájképei sem dermedtek egészen, kék menny, fölfehérlő jégtakaró és havas hegyoldal tölti ki képe legnagyobb felületét, ám fősze-replővé mégis a hónál s a jégnél is tisztább-fehérebb falú emberi hajlék válik (*Bala-*

toni táj, 1963-65). Egy másik olajképén szintúgy a tájban élő ember van jelen, bár nem személyesen, de a szőlősorok között egy groteszk emberforma madárijesztő áll jót az értelmes létezésért. (Még ha Altorjai személyes magányérzete abban a kultúrközegben föloldhatatlan is. Lásd *Magány* című vázlatait, ahol a megnyesett parti fák antropomorfizálódnak, s mintha ág-karjaikat az égre tárva remélnének megváltást. S festi őket, tovább, több változatban, tán Nemes Nagy Ágnes versbeli parancsát hallva meg éppen: *Tanulni kell a téli fákat...* Szígligeten többször találkozhatott a festő a költőnővel! A festő olyan léttisztelettel nézett a fákra, hogy bár félig – vagy szinte még annál inkább – eltakarták lombjukkal a látómezejét, mégsem iktatta ki őket halála évében a szénnel rajzolt Csobánc-ábrázolásáról. A tanúhegy így lett már az övé is, nem csak Kondor Béláé, aki a *Boldogságtöredék* című kötetében adta közre Csobánc-rajzát. Bp. 1971. 14. p.)

A mesterségbeli tudás bizonyos szinten elsajátítható. Altorjai Sándor a tehetségének köszönhetően hónapok alatt teljesített olyan penzumokat a rajzolás-festés terén, amelyet jó képzőművészek esztendőik küzdelmeivel voltak képesek csak. Géniusának egyik titkát rejtheti ez a minden mesteri megoldást könnyen eltanuló és alkalmazó virtuozitás. A másik titkát azonban éppen a vásznaira vitt remekművekért való megszenvedettségében, öngyötresében és pokoljárásában vélem megtalálni. Amikor már az alkotó nem érheti be a techné rutinjával, hanem csak a valódi teremtő mozdulatok során létrejövő tájakkal, csendéletekkel és figurákkal s olyan jelképekkel vagy látomásokkal, amelyeket senki máséval nem keverhetünk többé össze. Mert rá, a létrehozójára mutatnak egyedül. Mintha Adyt hallanám diákkori olvasmányaimból: „*Én nem büvívésznek, de Mindennek jöttem.*” Erdély Miklós, a barát és kortárs alkotó szinte ugyanezt fogalmazta meg róla: „*Altorjai Sándor magatartásában az volt a különleges, hogy ő egész szakmája fölött, tehát a festészet fölött állt. Fölényre akart szert tenni a művészettel szemben.*” S ehhez az önmagában is már-már önsorsrontó életprogramhoz humanizmusát, reményét mégis mindig megőrizte. S ezt igazolja egy igen szép képe Altorjai Sándornak – nem csupán a pályatárs pontos két mondata –, az, amelyik a legszebb szimbolista magyar festmények sorába kívánczik; Csontváry, Tornyai János örök üzeneteket sugárzó jelképei nyomába. Az *Öreg cseresznyefa csónakossal* című olajképére gondolok, amit farostrá kasírozott papírra festett. Tán Carl Gustav Jung szimbólum-tanaiba sem kell ahhoz elmélyednünk (//: jó, ha ismerjük valamilyest ://), hogy a Balaton-parti cseresznyefát az Élet vagy az Éden fájának tartsuk, az örök virágzás inkarnációjának, aminek ugyan se lombja, se virágja, s amitől távolodóban a csónak. A víz nemcsak a Balaton, hanem a lét és a nemlét közti Styx vize is lehet. A csónakban ugyan nem Kháron ül, hanem egy számunkra mindenütt – a Kárpátoktól az Alföldön át a Dunántúlig – ismerős pásztor. Egy bárányt óv a ladikban. Altorjai Sándort volna jó megkérdeni (most lenne 80 esztendő!): Ugye, a legújabb kori Noé-bárka ez, amin a jövőbe menekíthető a kultúremberiség?